

АНАЛИЗ НА ПРОИЗВОДСТВЕНИТЕ СТРУКТУРИ В ЛОЗАРСТВОТО НА БЪЛГАРИЯ – АСПЕКТИ НА УСТОЙЧИВОСТ

Дамян Киречев
Икономически университет, Варна

Резюме

На съвременния етап на развитие на лозарството в България се наблюдава сериозен процес на организационно реструктуриране. Целта на статията е да се анализират промените в производствените структури и структурата на производството на грозде в България и да се посочат виждания за постигане на устойчив растеж на сектора. Анализира се динамиката в използваните площи, структурата на стопанствата в национален и регионален план, основни показатели характеризиращи лозарските стопанства. Основен източник на данни са статистическите наблюдения на лозята в България и собствени изчисления. Основните тенденции на изследванията показват следните обстоятелства: налице е дребнособственически модел на владение на собствеността върху лозята; наблюдава се силна поляризация (дуалност) в структурата на собствеността; увеличава се броя на полупазарните стопанства и др. За постигане на устойчивост в развитието на организационните структури в лозарството на България е необходимо разширяване на политиката за подкрепа за сектора, стимулиране на интеграционните процеси, нарастване на инвестиционната активност, подобряване на конкурентоспособността на сектора.

Ключови думи: производствени структури, устойчиво развитие, лозарство.

Key words: production structure, viniculture, sustainable development.

JEL: Q12, Q13, Q15.

Увод

Основно направление на лозарството в България е производството на винено грозде, което има голямо значение за икономиката на страната. Отрасълът е традиционен за селското стопанство у нас, със сериозни традиции. В началото на 80-те години на 20-ти век лозовите насаждения за заемали повече от 180 хил.ха, в т.ч. 152 хил.ха винени сортове и са съставлявали почти 4% от обработваемите площи в страната, и повече от 50% от тайните насаждения. През този период над 70% от лозята са били в обществените стопанства, а около 30% в личните стопанства на кооператорите и работещите. Районирането на лозовата култура е довело до значително задълбочаване на специализацията и концентрацията на лозарството. Концентрацията на лозарството се е осъществила на няколко етапа и по две направления. първият етап бе осъществен с кооперирането на селското стопанство, когато производството се централизира в големи стопанства, но със запазване на разпокъсаността на площите. Последният етап бе свързан със създаването ТКЗС, в рамките на които се изградиха нови лозови насаждения със значителни размери. Задълбочаването на специализацията и концентрацията на лозарството се свърза с изграждането на АПК, което създаде предпоставки да се създадат специализирани стопанства или други поделения на АПК, а лозовите насаждения да се концентрират в рамките на комплексите, в районите с най-подходящи

условия, като се създадат крупни лозови масиви от по 1 000-2 000 ха.

Негативните тенденции в българското лозарство започнаха от средата на 80-те години на 20-ти век и се задълбочиха през 90-те години, в резултат, на което лозарството навлезе в един от най-трудните си периоди, свързан с намаляване на плододаващите площи, нарушаване на възрастовата и сортовата структура, влошаване на агротехническото обслужване на насажденията, редуциране на възпроизводствената база, раздробяване на собствеността на техническите средства и площите с лозя и т.н. Промените настъпили в лозарството се отразиха и върху преработката на гроздето.

В периода след 2000 г. негативните тенденции в сектора продължават, като се наблюдава намаление на площите с лозови насаждения в стопанствата, увеличаване на неподдържаните лозя в стопанствата, влошава се сортовата структура, нови лозя се създават с бавни темпове. Това се отрази в общо намаление на производството на грозде и вино.

В периода на реформата в сектора се наблюдава сериозни процеси на трансформация на производствените структури. От едра кооперативна собственост, производствените структури в сектора придобиха дребнособственически характер, със силна поляризация в структурата на собствеността. Това налага изучаване и анализ на производствените структури в лозарството. Ето защо, целта на статията е насочена към

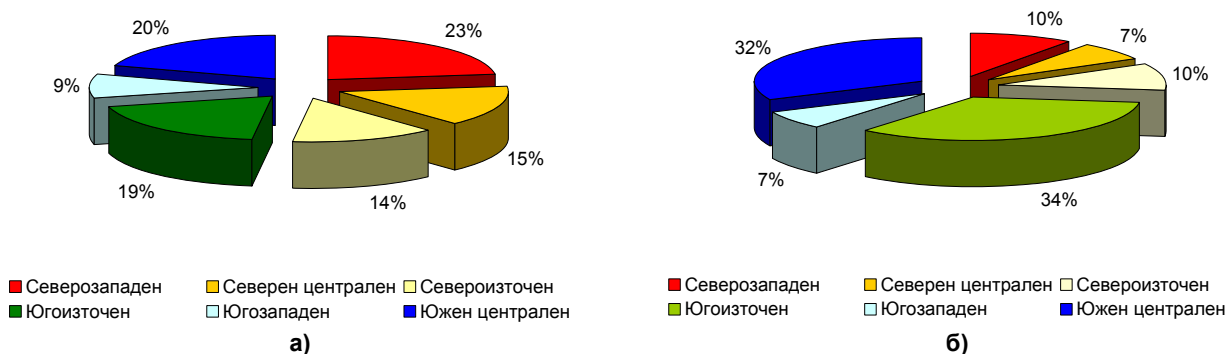
изследване на профила на лозарските стопанства у нас и извеждане на предложения за ограничаване на негативните тенденции в сектора и постигането на устойчив растеж.

Профил на лозарските стопанства

През втората половина на 2009 година отдел „Агростатистика“ на МЗХ проведе задължителното за всички държави-членки на ЕС статистическо изследване на структурата на лозята в България [1]. Обект за наблюдение на статистическото изследване на структурата на лозята в България са земеделски стопанства, които отглеждат лозови насаждения. Прагът за земеделски стопанства участващи в проучването е, когато стопанската единица отглежда най-малко 0,5 дка лозови насаждения.

Наблюдението на структурата на лозарските стопанства у нас показва 147883 стопанства, с

площ на стопанисваните от тях лозови насаждения 597,0 хил. дка. От регистрираните общо 59 хиляди стопанства в лозарския регистър на регистрираните производители на винено грозде в Изпълнителната агенция по лозята и виното (ИАЛВ), 4 хиляди стопанства останаха неидентифицирани, а около 11 хиляди стопанства към юли 2009 са преустановили стопанисването на лозя. Стопанствата на физически лица са 147 398 броя (99,7% от общия брой) и обработват 39 940,6 ха. (66,9% от площите заети с лозя). Юридическите лица (кооперациите и търговските дружества) са само 456 стопанства (0,3% от общия брой) и обработват 19 429,1 ха (32,5% от площите заети с лозя). Делът на стопанствата с друг статут е незначителен – едва 0,02% и обработват по-малко от 0,6% от площите в страната.

Източник: МЗХ, Агростатистика

Фиг. 1. а) Относителен дял на стопанствата по райони; б) Използвана земеделска площ по райони

По статистически райони на планиране (Вж. Фиг. 1), броят на стопанствата отглеждащи лозя показва най-голям брой стопанства в Северозападния район – 33 854 бр. (24%), отглеждащи 10% от площите с лозя, следван от Южния централен район – 30 093 бр. (20%), отглеждащи 20% от площите с лозя и Югоизточния район, включващ 27 477 бр. стопанства (19%), отглеждащи 35% от площите. При другите райони стойностите са както следва: в Северния централен район се наблюдават 22 735 бр. стопанства (15%), обработващи 7% от площта; в Североизточния район стопанствата са 21 275 броя (14%), обработващи 10% от площите; в Югозападния район стопанствата са 12 449 бр. (9%), които стопанисват 7% от площта.

На основата на данните по-горе може да се установи средния размер на едно стопанство. Средната стойност на едно стопанство в страната е 0,4 ха, което определя дребнособственнически модел на владение на собствеността върху лозята като определящ за страната. По

райони на планиране, средният размер на едно стопанство е най-голям в Югоизточния район – 0,74 ха, следван от Южния централен – 0,63%, а най-малкият размер на собствеността е характерен за Северозападния и Северния централен район – 0,18 ха на стопанство.

Тъй като 99,7% от стопанствата са физически лица, то делът на стопанствата по райони е почти като този на страната като цяло, но обработвайки 66,9% от площите с лозя, то се променя средния размер на стопанствата. Средният размер на едно стопанство на физическо лице за страната е 0,27 ха., като най-висок е показателя в Югоизточния район – 0,51 ха, следван от Южния централен – 0,38 ха, а най-нисък е показателя за Северния централен район – 0,13 ха.

По-голям интерес представлява размерът на стопанствата на юридическите лица. Относителният им дял е едва 0,3% от общия брой на стопанствата, но отглеждат почти 1/3 от площите заети с лозя в страната. Средният размер на стопанството на едно юридическо лице е 40,7 ха,

като по-голям размер имат стопанствата само в районите с голям лозарски потенциал – Югоизточен (50,6 ха на стопанство) и Южен централен район (42,1 ха на стопанство). Най-малък среден размер земя обработват юридическите лица в Югозападния район – 10,1 ха. При останалите райони, този показател е малко под средния за страната. Средната площ на едно стопанство по юридически статут е както следва: при едноличните търговци – 10,1 ха; при кооперациите – 70,2 ха; при търговските дружества – 66,5 ха; при кооперативите и сдруженията – 95,4 ха.

От данните посочени по-горе се забелязва, че по отношение на организационното си структуриране, секторът се характеризира с дребно-собственически модел на владение на собствеността върху лозята. Но фактът, че почти 33% от заетите територии с лозя се отглеждат от малко от 450 стопански единици говори, че в страната съществуват макар и малко на брой стопански структури, но със значителен лозарски потенциал, а собствеността е силно поляризирана.

Използваната земеделска площ на стопанствата, занимаващи се с отглеждането на лозови насаждения е 298,3 хил. ха, като най-голям дял заема обработваемата земя – почти 75% от Използваната земеделска площ (ИЗП) на стопанствата. Площите заети с лозя и за лозов

посадъчен материал в наблюдаваните стопанства е 20% от ИЗП, а останалите 5% са овощни насаждения и други трайни насаждения, както и затревени площи.

От съществуващите 147 хил. лозарски стопанства, 19 854 броя стопанства (13,4%) отглеждат лозови насаждения в семейни градини. Общата стопанисвана площ от тях 605 ха (около 1% от площите с лозя в страната. Средният размер на лозята в семейни градини е 0,03 ха. Най стопани отглеждащи лозя в семейни градини има в Северния централен район – 6 784 бр., следван от Северозападния район – 5 646 бр. и Североизточния район – 3 864 бр. В районите с традиционен лозарски потенциал броят на лозята в семейните градини е относително по-малко.

В табл. 1 са представени данни за разпределението на стопанствата по размер на площите. Най-висок е относителния дял на стопаните отглеждащи площи под 0,1 ха (51,8%), следвани от тези с площи между 0,1 и 0,2 ха (25,8%). Съвкупно тези стопанства формират над $\frac{3}{4}$ от броя на стопанствата и отглеждат, но отглеждат малко над 13% от лозята. Малкият размер на собствеността на тази група стопани ги определя не толкова бизнес ориентирани, а консумират произведената продукция сами.

Табл. 1. Разпределение на стопанствата по размер на площите

Размер на площите с лозя	Стопанства, брой	Площи с лозя, ха	Относителен дял на стопанствата (%)	Относителен дял на площите заети с лозя (%)	Среден размер, ха
Под 0,1 ха	76583	3627,5	51,8%	6,1%	0,047
От 0,1 до 0,2 ха	38121	4258,8	25,8%	7,1%	0,112
От 0,2 до 0,3 ха	10447	2258,9	7,1%	3,8%	0,216
От 0,3 до 0,5 ха	8781	3127,2	5,9%	5,2%	0,356
От 0,5 до 1 ха	7823	5098,3	5,3%	8,5%	0,652
От 1 до 2 ха	3722	4811,1	2,5%	8,1%	1,293
От 2 до 3 ха	893	2059,9	0,6%	3,5%	2,307
От 3 до 5 ха	542	1968,9	0,4%	3,3%	3,633
От 5 до 10 ха	352	2353,6	0,2%	3,9%	6,686
От 10 до 20 ха	207	2884,7	0,1%	4,8%	13,936
От 20 до 30 ха	102	2375,8	0,1%	4,0%	23,293
Над 30 ха	305	24807,7	0,2%	41,6%	81,337

Източник: МЗХ, Агростатистика

Най-много площи с лозя (41,6%) са концентрирани в 305 броя стопанства отглеждащи над 30 ха (едва 0,2% от общия брой). Средният размер на едно стопанство е 81,3 ха. Това на практика са земеделски кооперации и търговски дружества притежаващи големи масиви лозя, но са структуроопределящи се сектора. След този тип стопанства, по дял на обработваните площи, се нареждат тези с размер от 0,5 до 1 ха – 7 823

броя, отглеждащи 5 098 ха лозя (8,5% от площите), със среден размер 0,65 ха.

Такова разпределение на стопанствата по размера на площите доказва силната поляризация на структурите в лозарството, което предполага различни модели за изучаването на потенциала им и инвестиционните им възможности.

Разпределението на стопанствата и площите с лозя в тях по предназначение на гроздето са

представени в табл. 2. Около 38 хил. стопанства (25,8%) отглеждат грозде предназначено за производство на качествени вина, като в тях са концентрирани 22,3 хил. ха (37,5% от площите). Повече от половината стопани, обикновено с по-

малкия размер на собственост), отглеждащи около ¼ от площите с лозя произвеждат грозде за други вина (извън качественото вино). Грозде със смесено предназначение се отглежда в 19,9 хил. стопанства, върху 36,4% от площите.

Табл. 2. Разпределение на стопанствата и площите с лозя по предназначение на гроздето

Вид грозде	Стопанства, брой	Площи с лозя, ха	Относителен дял на стопанствата (%)	Относителен дял на площите заети с лозя (%)
Грозде за качествени вина	38124	22347,7	25,8%	37,5%
Грозде за други вина	77396	14482,7	52,3%	24,3%
Десертно грозде	12410	1077,8	8,4%	1,8%
Грозде със смесено предназначение	19948	21723,8	13,5%	36,4%
Общо за страната:	147878	59633,2	100,0%	100,0%

Източник: МЗХ, Агростатистика

От тях 39% са концентрирани в Югоизточния район и 27% в Южен централен район. В другите райони площите с винени лозя за производството на качествени вина са с незначителни стойности. Площите с лозя, предназначени за производство на други вина, са около 20 хил. ха. От тях 66% са в Южен централен и Югоизточен район. Тези данни показват, че потенциалът на лозарския сектор у нас е относително малък за производство на качествени вина, което е сериозен фактор за намаляване на конкурентните позиции на отрасъла.

Разпределението на стопанствата в зависимост от реализация на продукцията показва, че 111,3 хил. стопанства (почти 75% от общия брой), отглеждащи 8 222,7 ха, консумират 100% от продукцията от грозде вътре в стопанствата, т.е. ¾ от стопанствата нямат пазарна ориентация. Класическите пазарно ориентирани стопанства, продаващи цялата си продукция са 8 445 брой, но в тях е съсредоточена 58,3% от площта

заета с лозя. Стопанствата, които се занимават с лозарство и реализират част от произведеното грозде на пазара, а останалите количества консумират в стопанството, са 28 091 броя и в тях са съсредоточени 27,6% от площите. Така на практика стопанствата с пазарен и полупазарен характер са около 36,5 хил. броя и обработват почти 86% от площите с лозя.

Подобни са и данните за регистрираните лица в Националната лозаро-винарска работа (НЛВК) като производители на грозде и вино. Регистрацията на производителите на грозде, вино и други продукти от грозде и вино е една от функциите, които държавата е делегирала на НЛВК. Към 2010 г. в НЛВК са регистрирани 34 742 броя стопанства, в т.ч. 33 259 броя (95,7%) са физически лица, а юридическите лица са 1450 броя (4,3%). Разпределението на регистрираните лица в НЛВК по регионалните лозаро-винарски камери към 01.09.2010 г. са представени в табл. 3 [2].

Табл. 3. Регистрирани лица в НЛВК

РЛВК	Общо регистрирани	Производители на грозде		Производители на вина
		Физически лица	Юридически лица	
Плевен	8 505	8 235	218	55
Варна	1 144	946	172	26
Бургас	2 875	2 580	182	13
Сливен	11 945	11 726	191	28
Пловдив	6 067	5 760	250	57
Сандански	2 766	2 508	201	57
Общо:	33 205	31 755	1 450	236

Изводи и препоръки

Изложените факти показват, че профилът на стопанствата занимаващи се с отглеждането на лозя е много разнообразен. Преобладават малки по-размер стопанства, с липсваща или с ниска степен на пазарна ориентация, основно физически лица. Като структуроопределящи производствени единици произвеждащи грозде за пазара могат да се обособят два типа стопанства.

Първият тип е големи стопанства с размер на площите над 30 ха, предимно собственост на юридически лица (кооперации, търговски дружества, винопроизводители и някои големи търговци), които имат самостоятелно сериозен потенциал да реализират успешен бизнес, да реализират инвестиционни решения и да са стабилни на пазара. Вторият тип стопанства са средни стопанства, с размер на отглежданите

лозя от 1 до 10 ха, чийто собственици са най-вече физически лица, еднолични търговци и др. По-малкият размер на собствеността предполага те да се разглеждат като доставчици на грозде за производителите и по-малките и ресурсни и капацитетни възможности. Те обаче притежават сравнително висока гъвкавост, заради по-малкия си размер, но интеграционните процеси в сектора за тях имат голямо значение.

Развитието на производствени структури в лозарството на България в бъдеще и постигането на устойчив растеж на сектора трябва да се основава на разширяване на инвестиционните възможности, развитие на интеграционните процеси в него и използване на възможните варианти на пространствено концентриране на икономическите структури в сектора.

Механизмът на хоризонтална и вертикална интеграция в лозаро-винарския сектор, може да се осъществява върху няколко принципа [3]: сключени конкретни договори; устни споразумения; други законово установени правила – за съдействие, снабдяване, консултации, обучение, информационни технологии и др.; форма на собственост и нейната промяна; отворен пазар и начин на присъствие в него.

Използване на законоустановените правила за взаимоотношение между участниците в интеграцията, много често се намесва и държавата. Посредством политически, икономически и социални механизми, държавата може да регулира във висока степен производството и производствените структури в сектора.

Съвременни проекции на интеграцията в сектора може да се разглежда системата на „договорното фермерство“, изграждане на фермерски сдружения на производители на грозде и клъстера като форма за пространствено концентриране и интегриране на икономическите дейности в сектора [4].

Литература

1. *Структура на лозята в България, юли 2009*. Окончателни резултати. МЗХ, Агостатистика. Бюлетин 166. декември 2010.
2. *Отчетен доклад на УС за дейността на НЛВК*. София. декември 2010.
3. Porter, M. *The Competitive Advantage of Nations*. The Free Press. 1990. стр. 69-130.
4. Киречев, Д. *Пространствено концентриране и интегриране в лозаро-винарския сектор*. Сп. Известия на ИУ-Варна. 2012. бр. 1.

ANALYSIS OF PRODUCTION STRUCTURES OF VITICULTURE IN BULGARIA – SUSTAINABILITY ISSUES

Damyan Kirechev
University of Economics, Varna, Bulgaria

Abstract

At the current development stage of viticulture in Bulgaria there is a serious process of organizational restructuring. The paper's purpose is to analyze changes in the production structure and the structure of grape production in Bulgaria, and to identify ideas for sustainable growth in the sector. It analyzes the dynamics of land use, national and regional farm structures, the main indicators characterizing the wine farms. The main source of data is the statistical research and observations of vineyards in Bulgaria and own calculations. The main trends of research show the following circumstances: there is petty landowners' model of domain ownership vineyards; there is a strong polarization (duality) in the ownership structure, increasing the number of subsistence farms and more. In order to achieve sustainable development of organizational structures in viticulture of Bulgaria it is necessary to extend the sector support policy, stimulation of integration processes, increasing investment activity and sector competitiveness improvement.